

*Elżbieta Kryńska**

DETERMINANTY POPYTU NA PRACĘ W REGIONIE ŁÓDZKIM W LATACH DZIEWIĘDZIESIĄTYCH

Sytuacja na rynku pracy w regionie łódzkim w latach dziewięćdziesiątych ukształtowana została przez splot okoliczności historycznych, politycznych, gospodarczych i społecznych. Była wypadkową oddziaływania dwóch elementów: podaży i popytu na pracę. Celem opracowania jest próba zdefiniowania podstawowych uwarunkowań kształtowania się popytu na pracę w regionie. Przedmiotem rozważań będą determinanty o charakterze makroekonomicznym, mezoekonomicznym oraz mikroekonomicznym.

1. POPYT NA PRACĘ W REGIONIE ŁÓDZKIM W LATACH DZIEWIĘDZIESIĄTYCH

Gospodarka województwa w początkach lat dziewięćdziesiątych znajdowała się pod wpływem zamierzonych, w pełni kontrolowanych działań podejmowanych w ramach realizowanych polityk gospodarczych i czynników żywiołowych, będących z jednej strony niezamierzonym skutkiem procesu transformacji, a z drugiej – efektem włączania mechanizmu rynkowego. Niekorzystny pierwszy okres transformacji systemowej w województwie łódzkim, w którym produkcja i liczba miejsc pracy szybko się zmniejszały, dały się odczuć szczególnie dotkliwie¹. Popyt na pracę² został znacznie zredukowany: w okresie

* Dr hab., adiunkt w Katedrze Polityki Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki.

¹ W latach 1990–1992 produkcja sprzedana, zatrudnienie i rentowność przemysłu województwa łódzkiego spadały w znacznie szybszym tempie niż w przemyśle polskim. W tym okresie produkcja sprzedana w dwóch podstawowych gałęziach przemysłu województwa (lekkim i elektromaszynowym) spadła o około (odpowiednio) 60% i 50%, w cenach stałych w porównaniu z 1989 r. W tym samym okresie przeciętne zatrudnienie w tych gałęziach zmniejszyło się (odpowiednio) o ponad 35% i ponad 40% (*Program Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego*, Biuro do Spraw Restrukturyzacji Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, Łódź, czerwiec, s. 19).

² W niniejszym opracowaniu przyjęto, iż popyt na pracę jest sumą liczby miejsc pracy oferowanych w gospodarce, składa się więc z części zrealizowanej (pracujący) oraz niezrealizowanej

1990–1992 obniżył się o 83,1 tys. miejsc pracy, przy czym liczba pracujących zmniejszyła się 83,9 tys. osób, a liczba zatrudnionych na podstawie stosunku pracy 80,2 tys. Pojawiło się bezrobocie, którego źródłem były przede wszystkim zwolnienia z przyczyn dotyczących zakładów pracy³. Najwyższe tempo jego wzrostu miało miejsce w latach 1990–1991. Od 1992 r. tempo przyrostu bezrobocia zmniejszyło się. Najwyższy poziom bezrobocia w województwie łódzkim obserwowano w maju 1994 r. (111 443 osoby bezrobotne)⁴.

W początkowych okresach transformacji w zbiorowości bezrobotnych województwa łódzkiego przeważały osoby zwolnione z pracy z powodu likwidacji zakładu lub stanowiska, reorganizacji lub ograniczenia produkcji. Pochodzili w głównej mierze z przemysłu, budownictwa i handlu, w zdecydowanej większości z sektora publicznego.

Tendencja do stopniowego spadku bezrobocia w województwie łódzkim uwidoczniła się w czerwcu 1994 r., do końca 1996 r. obniżyło się do poziomu 77 988 osób. Stopa bezrobocia zmniejszyła się w tym czasie z 19,5% w końcu roku 1994 (był to jej najwyższy poziom w całym badanym okresie) do 16,1% w 1996 r.⁵ Popyt na pracę natomiast po gwałtownym wzroście w 1993 r. (463,4 tys. miejsc pracy) zaczął maleć i w końcu 1996 r. ukształtował się na poziomie 412,4 tys. miejsc pracy (o 15,6% niższym niż w roku 1990) (tab. 1). Analogiczne tendencje wykazywała liczba pracujących: wzrost w 1993 r. do poziomu 461,6 tys., następnie stopniowy spadek do poziomu 411,9 tys. osób w 1996 r., a więc o 15,2% niższym niż w roku 1990. W 1996 r. zatrudnionych na podstawie stosunku pracy było 339,4 tys. osób, ich liczba w stosunku do roku 1990 zmniejszyła się o 12,4%. Pracodawcami i pracującymi na własny rachunek było w tym czasie 71,1 tys. osób, a więc o 21,0% mniej niż w roku 1990. Jak z tego widać, w warunkach gospodarki rynkowej tempo zmniejszania się pracujących na własny rachunek w województwie łódzkim było szybsze, niż zatrudnionych jako pracownicy najemni. Zmniejszył się również nieco ich udział w zbiorowości pracujących: z 18,6% w 1990 do 17,3% w 1996 r. Liczba ofert pracy zarejestrowanych w biurach pracy w końcu 1990 r. wyniosła 3 tys., następnie znacznie spadła, utrzymując się w przedziale 0,5–1,8 tys.

(wolne miejsca pracy). Ponieważ w badanym okresie liczba wolnych miejsc pracy w województwie łódzkim kształtowała się na bardzo niskim poziomie (por. tab. 1), w dalszej części opracowania analiza struktury popytu na pracę ograniczona została do jego części zrealizowanej.

³ Wśród ogółu zarejestrowanych bezrobotnych osoby pochodzące ze zwolnień grupowych w końcu roku 1991 stanowiły 29,4%, natomiast w końcu roku 1992 39,1% (36 030 osób). Od 1993 r. obserwuje się spadek liczby bezrobotnych pochodzących ze zwolnień grupowych.

⁴ *Diagnoza regionu łódzkiego. Informacje bazowe*, opracowanie przygotowane przez Zespół ds. Opracowania Strategii w ramach projektu finansowanego ze środków Komisji Europejskiej (Program Phare-RAPID), Łódzka Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., Łódź 1997, s. 56.

⁵ Dane Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi.

Tabela 1

Popyt na pracę w województwie łódzkim w latach 1990–1996 (w tys., stan w dn. 31.12)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Popyt na pracę	488,5	465,8	402,4	463,4	432,4	420,7	412,4
Oferty pracy	3,0	0,9	0,8	1,8	1,2	0,8	0,5
Pracujący ogółem	485,5	464,9	401,6	461,6	431,2	414,9	411,9
Zatrudnieni na podstawie stosunku pracy	387,4	312,3	307,2	349,1	345,6	337,7	339,4
Pracodawcy i pracujący na rachunek własny	90,1	149,0	91,8	109,3	83,4	74,0	71,1
w tym w rolnictwie indywi- dualnym	28,5	28,5	28,5	25,0	25,9	23,7	23,9

Źródło: Dane Urzędu Statystycznego w Łodzi.

W wyniku presji mechanizmu rynkowego oraz działań polityki makroekonomicznej i regionalnej pewnej zmianie uległa struktura popytu na pracę. Zmiany te wystąpiły w różnych jej przekrojach z odmiennym nasileniem. Przede wszystkim nastąpiły zmiany struktury własnościowej: tendencjom wzrostowym zatrudnienia w sektorze prywatnym towarzyszyły tendencje spadkowe w sektorze publicznym. W 1990 r. w sektorze publicznym zaangażowanych było 59,3% pracujących, w 1993 r. udział ten zmniejszył się do 43,0% stabilizując się na tym poziomie do 1995 r. (tab. 2).

Tabela 2

Struktura pracujących w województwie łódzkim w latach 1990–1995 według sektora własnościowego i według sektorów gospodarczych

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Pracujący ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sektor publiczny	59,3	49,4	51,5	43,0	43,5	43,0
Sektor prywatny	40,7	50,6	48,5	57,0	56,5	57,0
Sektor rolniczy	7,1	7,2	7,7	6,0	6,2	5,8
Sektor przemysłowy	48,3	44,7	42,6	39,6	41,6	41,2
Sektor usługowy	44,6	48,1	49,7	54,4	52,3	53,0

Źródło: Roczniki statystyczne województw za lata 1991–1996.

W okresie 1990–1996 liczba przedsiębiorstw państwowych zmniejszyła się z 325 do 194⁶. Wzrosła natomiast znacznie liczba spółek prawa handlowego (z 1491 do 3996), w tym prywatnych krajowych z 1361 do 2849, a z udziałem kapitału zagranicznego z 71 do 942. Liczba zakładów osób fizycznych w tym okresie wahała się: do roku 1994 systematycznie rosła, w 1995 r. zmalała, a w 1996 r. ponownie wzrosła i osiągnęła poziom 72 410 (tab. 3).

W latach 1990–1995 zmieniła się w województwie struktura popytu na pracę generowanego przez sektory gospodarcze. Udział pracujących w rolnictwie zmniejszył się z 7,1% do 5,8%, w przemyśle i budownictwie z 48,4% do 41,1%, natomiast udział pracujących w usługach wzrósł z 44,5% do 53,1%. Tendencje te są pozytywne, świadczące o korzystnych kierunkach przemian. Należy jednak zwrócić uwagę, iż największy odsetek pracujących w sektorze usługowym zarejestrowano w 1993 r. (54,4%). Poprawa koniunktury gospodarczej sprawiła, iż wzrósł udział pracujących w sektorze usługowym, natomiast relatywnie zmalał w sektorze przemysłowym.

Tabela 3

Podmioty gospodarcze w województwie łódzkim w latach 1990–1996

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Przedsiębiorstwa państwowe	325	305	287	261	231	212	194
Przedsiębiorstwa komunalne	—	30	23	19	16	13	13
Spółki prawa handlowego	1 491	2 120	2 684	3 076	3 413	3 692	3 996
Jednoosobowe spółki skarbu państwa i państwowych osób prawnych	68	38	43	43	45	55	60
Spółki z udziałem kapitału zagranicznego	72	203	376	529	676	807	942
Spółki prywatne krajowe	1 351	1 858	2 225	2 380	2 556	2 697	2 849
Spółki cywilne	·	·	·	·	9 257	8 423	9 199
Zakłady osób fizycznych	59 006	73 623	74 229	74 366	79 724	65 393	72 410

Źródło: Dane Urzędu Statystycznego w Łodzi.

⁶ W okresie 1.08.1990–31.12.1995 procesem prywatyzacji w województwie łódzkim objęto 174 przedsiębiorstwa, z których 36 zostało przekształcone w jednoosobowe spółki skarbu państwa, natomiast 138 sprywatyzowano przez likwidację, „Rocznik Statystyczny Województwa Łódzkiego” 1996, Urząd Statystyczny, Łódź 1996.

Niemal nie zmieniła się natomiast struktura zatrudnienia w przemyśle, podstawowym dziale gospodarki województwa łódzkiego. W latach 1991–1996 udział zatrudnionych w przemyśle lekkim spadł z 54,0% do 52,3%, w spożywczym wzrósł z 6,0% do 9,6%, w elektromaszynowym zmniejszył się z 20,0% do 15,8%, w chemicznym nieznacznie wzrósł z 7,0% do 7,2%⁷. Jak widać, w strukturze przemysłu województwa nadal dominuje przemysł lekki.

2. CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE POPYT NA PRACĘ W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Dynamika i struktura popytu na siłę roboczą zgłaszanego na rynek pracy regionu łódzkiego w latach dziewięćdziesiątych znajdowała się pod wpływem trzech głównych czynników: gospodarczego, instytucjonalnego oraz aktywności gospodarczej mieszkańców.

2.1. Determinanty gospodarcze

Sytuacja na każdym rynku pracy, niezależnie od jego skali, w znaczącej mierze uwarunkowana jest sytuacją na rynku produktów i usług, mniej lub bardziej go odzwierciedlając. Uwarunkowań zmian popytu na pracę w regionie łódzkim należy więc w pierwszym rzędzie poszukiwać w czynnikach gospodarczych.

Przyczyny wysokich rozmiarów recesji gospodarczej w województwie na początku lat dziewięćdziesiątych były przedmiotem wielu analiz. Ich wyniki pozwoliły na wyspecyfikowanie podstawowych uwarunkowań tak znacznego zmniejszenia zapotrzebowania na pracę – a co za tym idzie – pogorszenia warunków życia mieszkańców regionu. Uważa się na ogół, iż upatrywanie recesji gospodarki województwa łódzkiego jedynie w realizacji programu zmian systemowych i działaniach stabilizacyjnych byłoby nadmiernym uproszczeniem. Chcąc dotrzeć do rzeczywistych przyczyn, należałoby określić charakterystyczne cechy gospodarki regionu, którymi w końcu lat osiemdziesiątych były:

– zdecydowana dominacja przemysłu lekkiego⁸ i znaczny udział przemysłu spożywczego wśród gałęzi przemysłu, a więc dziedzin o charakterze konsumpcyjnym, najostrzej poddanych weryfikacji przez mechanizm rynkowy,

⁷ Diagnoza regionu łódzkiego. *Informacje bazowe*, s. 13. Dane dotyczą zatrudnionych w jednostkach zatrudniających powyżej 5 osób.

⁸ W 1989 r. udział przemysłu lekkiego w produkcji sprzedanej przemysłu województwa ukształtował się na poziomie 51,3%, natomiast w zatrudnieniu na poziomie 55,2%, *Program...*, s. 17.

- dominacja przedsiębiorstw dużych⁹,
- zdecydowana dominacja przemysłu¹⁰ w gospodarce przy niedostatecznym wykształceniu innych dziedzin i funkcji,
- skupienie ogromnego potencjału przemysłowego na stosunkowo niewielkim obszarze.

Struktura gospodarki regionu łódzkiego ukształtowała się w procesie historycznego rozwoju, którego korzenie tkwią w XIX w. W okresie powojennym ukierunkowanie nakładów inwestycyjnych bądź petryfikowało starą strukturę branżową, bądź wskazywało na próby restrukturyzacji, ale prowadzonej na tyle niekonsekwentnie, iż zasadnicze zmiany nie miały miejsca. Niewielkim przejawem zmian strukturalnych w tym okresie był nieco wolniejszy rozwój przemysłu lekkiego, któremu towarzyszył wzrost udziału przemysłu elektromaszynowego, zresztą w znacznej mierze produkującego maszyny i urządzenia dla włókiennictwa. Taką politykę inwestycyjną realizowano, pomimo iż powszechnie znane było zacofanie i postępująca degradacja przemysłu łódzkiego. W efekcie potencjał wytwórczy województwa stał się nienowoczesny i mało efektywny, a jego baza techniczna zdekapitalizowana w stopniu znacznie większym, niż w innych regionach kraju¹¹. Dodatkowym skutkiem działań podejmowanych w przeszłości była wysoka koncentracja przemysłu. W strukturze przedsiębiorstw dominowały jednostki duże (powyżej 1000 zatrudnionych), a udział jednostek małych był niewielki. Taki poziom koncentracji przedsiębiorstw w gospodarce o dominacji przemysłów rynkowych nie sprzyja dostosowywaniu do zmieniających się warunków rynkowych, czyli elastyczności działania.

Zewnętrznym czynnikiem, który wzmocnił monokulturę gospodarki regionu niewątpliwie był podział administracyjny z 1975 r. powołujący do życia bardzo niewielkie pod względem powierzchni województwo łódzkie – twór sztuczny, którego powierzchnia nie pokrywała nawet obszaru łódzkiej aglomeracji miejskiej, przez co region pozbawiony został naturalnie do

⁹ Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych w województwie łódzkim przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 1000 osób angażowały 64,5% majątku trwałego, realizowały prawie 50% produkcji i zatrudniały 55% ogółu zatrudnionych (J. Lis, *Identyfikacja głównych przyczyn i uwarunkowań recesji przemysłu łódzkiego*, komunikat konferencyjny, Ortex Consulting, Łódź 1991, maszynopis powielony, s. 7).

¹⁰ W 1990 r. udział przemysłu w produkcie regionalnym brutto ukształtował się na poziomie 50,4%, przy średnim wskaźniku w kraju poniżej 45%, zob. M. Michalski, W. Milczarek, *Polityka regionalna restrukturyzacji przemysłu – uwarunkowania, główne wątki i kierunki – na podstawie regionu łódzkiego*, Kongres Ekonomistów Polskich, Warszawa, 4 listopada 1993 r., Materiał Oddziału Łódzkiego, s. 3.

¹¹ Przemysł lekki, produkujący główne dobra konsumpcyjne, w okresie gospodarki planowej nie należał do grupy preferowanych gałęzi. Przedsięwzięcia inwestycyjne wówczas koncentrowały się głównie w gałęziach produkujących środki produkcji oraz w przemyśle paliwowo-energetycznym, których udział w produkcji przemysłowej województwa łódzkiego był niewielki.

niego ciężących odmiennych strukturalnie subregionów. Najmniejsze powierzchnioowo w Polsce województwo było najbardziej zurbanizowane i najgęściej zaludnione¹².

Jako podstawową przyczynę tak wzmożonej podatności gospodarki województwa na negatywne konsekwencje procesu transformacji wskazać należałoby między innymi¹³:

- strukturę gospodarki i strukturę działowo-gałęziową przemysłu,
- niedostosowanie wielkości przedsiębiorstw i systemów zarządzania do skali produkcji,
- wysoki stopień zużycia majątku produkcyjnego oraz brak inwestycji modernizacyjnych,
- geografie rynków zbytu dla produktów wytwarzanych przez dominujący w regionie przemysł,
- niski poziom dochodów ludności województwa, będący konsekwencją struktury przemysłu i niskiej kultury gospodarki regionu,
- słabo rozwiniętą i zdekapitalizowaną infrastrukturę techniczną oraz ekologicznie zdegradowane środowisko.

Region o takich cechach gospodarczych szczególnie silnie zareagował na:

- zmniejszenie popytu zewnętrznego, będące skutkiem rozpadu kontaktów handlowych w ramach RWPG,
- zmniejszenie popytu wewnętrznego, wywołane zastosowaniem narzędzi antyinflacyjnych,
- gwałtowną liberalizację handlu zagranicznego, dzięki której nastąpił ogromny wzrost konkurencyjnego importu konsumpcyjnego (między innymi konfekcji tkanin).

O skali recesji zdecydował kryzys podstawowego w regionie przemysłu. Proces jego adaptacji do warunków gospodarki rynkowej był zbyt powolny. Nie była w stanie zrównoważyć go nawet nieco korzystniejsza sytuacja w innych dziedzinach gospodarki regionu. Stan taki miał zresztą miejsce w gospodarkach wielu krajów, gdzie obserwowano, iż zjawiska recesyjne występują z bardzo dużym nasileniem zawsze w regionach charakteryzujących się monokulturą gospodarczą, strukturalnie mało odporną na wahania koniunkturalne. Należy także podkreślić, iż pewne symptomy recesji w przemyśle województwa łódzkiego wystąpiły już w latach osiemdziesiątych. Radykalne zmiany systemu ekonomicznego jedynie przyspieszyły jej tempo.

¹² W 1995 r. województwo łódzkie zajmowało powierzchnię 1520 km², zamieszkiwało je 1116,2 tys. osób, w tym 93% ludności miejskiej. Gęstość zaludnienia wyniosła 733 osoby na 1 km², *Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 1996*, Urząd Statystyczny, Łódź, 1996.

¹³ Por. M. Michalski, W. Milczarek, *Polityka regionalna...*, s. 6–7; A. Jewtuchowicz, *Podstawowe kierunki i problemy restrukturyzacji Łodzi i województwa łódzkiego*, [w:] *Rozwój lokalny i regionalny w okresie transformacji gospodarki polskiej*, red. A. Jewtuchowicz, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1993, s. 70.

Poprawa koniunktury gospodarczej mająca miejsce od 1993 r. wpłynęła na zahamowanie spadku popytu na pracę w województwie. Zwiększył się przede wszystkim popyt wewnętrzny, przede wszystkim konsumpcyjny, na wyroby produkowane tradycyjnie w regionie. Znana jest bowiem prawidłowość, polegająca na tym, że w okresach kryzysowych, charakteryzujących się ubożeniem społeczeństwa, popyt na wyroby przemysłu lekkiego maleje szybciej, niż na przykład na artykuły spożywcze i inne, niezbędne do życia. Odwrócenie tych tendencji jest więc niewątpliwie korzystne dla gospodarki regionu. Z kolei stopniowe dostosowywanie się do wymagań rynków zagranicznych pozwala na wykorzystanie stymulującego działania popytu zewnętrznego.

2.2. Czynniki instytucjonalne

Rynek pracy nie jest tylko odbiciem rynku produktów, reagującym na zmiany popytu na dobra i usługi, zmiany technik i technologii wytwarzania i inne elementy związane z czynnikami ekonomicznymi. Jego funkcjonowanie jest również uwarunkowane istnieniem i siłą związków zawodowych, związków pracodawców, działalnością władz publicznych itp. W tej sytuacji mechanizmy rynkowe, będące skutkiem indywidualnych preferencji i decyzji pracodawców i pracobiorców, zostają co najmniej uzupełnione, a w krańcowych przypadkach zastąpione przez regulacje instytucjonalne.

Charakterystyczną cechą podażowej strony rynku pracy regionu łódzkiego w latach dziewięćdziesiątych było rozbieżenie ruchu związkowego. Analiza przyczyn tego rozbieżenia wybiega poza ramy niniejszego opracowania. Wydaje się, iż jedną z nich mogła być wysoka feminizacja klasy robotniczej, następną – brak politycznego zaplecza w postaci mniej lub bardziej formalnych grup nacisku w czasach realnego socjalizmu oraz to, iż przemysł lekki nigdy nie był (w przeciwieństwie do sektora paliwowo-energetycznego) postrzegany jako kluczowa gałąź gospodarki. Tak czy inaczej – upadłość dużych przedsiębiorstw w regionie łódzkim przebiegała bardzo szybko, bez znaczącego przeciwstawienia się ze strony organizacji związków zawodowych. Obrona upadających przedsiębiorstw państwowych nie była tak nasilona, jak miało to miejsce w innych regionach. Słabość organizacji pracowniczych stała się elementem przyspieszającym przemiany dyktowane regułami mechanizmu rynkowego, ze wszystkimi tego pozytywnymi i negatywnymi skutkami.

Zjawiska mające miejsce w gospodarce regionu na początku lat dziewięćdziesiątych wymagały podjęcia działań dostosowawczych ze strony podmiotów polityki regionalnej. Analiza przyczyn recesji gospodarki regionu łódzkiego wskazywała, że sposobem na jej przezwyciężenie i jednocześnie umożliwienie elastycznych dostosowań do wymagań rynku w przyszłości jest jej restruk-

turyzacja. Skala recesji gospodarki województwa łódzkiego wskazywała, iż restrukturyzacja, jakiej należałoby oczekiwać w wyniku działania czystych mechanizmów rynkowych, mogłaby wywołać wiele negatywnych skutków społecznych, a przede wszystkim – powiększenie bezrobocia i pogłębienie pauperyzacji mieszkańców regionu. Z kolei oczekiwanie na skutki polityki makroekonomicznej państwa w zakresie rozwiązań systemowych i instrumentów ekonomicznych potrzebnych do ożywienia gospodarczego regionu mogłoby być zbyt długie i prawdopodobnie nieskuteczne, wobec specyficznie ukształtowanej gospodarki regionu.

W tej sytuacji najwłaściwszym przedsięwzięciem było podjęcie zintegrowanych działań podmiotów polityki makroekonomicznej i podmiotów polityki regionalnej. Można powiedzieć, że kryzysowa sytuacja regionu łódzkiego miała przynajmniej jeden pozytywny aspekt: zostały wymuszone zmiany restrukturyzacyjne, a przez to powstały realne szanse dokonania zmian podstawowych funkcji, stworzenia nowych podstaw gospodarczych i określenia nowej roli województwa. Ich głównym celem stało się promowanie rozwoju nowych sfer działalności, mających zastąpić dziedziny niezdolne do sprostania warunkom gospodarki rynkowej, dzięki czemu powinno nastąpić załagodzenie społecznych niekorzyści okresu transformacji, a przede wszystkim – ograniczenie nierównowagi na rynku pracy.

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych w województwie łódzkim opracowano trzy programy naprawcze dla upadających branż przemysłu (wełny, bawełny i chemii)¹⁴ oraz dwa programy rozwoju Łodzi i województwa. Za najważniejszy należy uznać projekt dotyczący całego województwa opracowany w 1993 r. – Program Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego¹⁵. Jego podstawowym celem było przedstawienie spójnego zestawu działań, głównie w sferze gospodarczej, których realizacja powinna wyprowadzić region z kryzysu. Program miał oczywiście charakter regionalny, a zatem jego skuteczność i tempo w znacznej mierze były uzależnione od realizowanej polityki makroekonomicznej.

¹⁴ Zob. W. Milczarek, *Galęziowe programy restrukturyzacji państwowego przemysłu województwa łódzkiego i ich wpływ na rynek pracy*, [w:] *Rynek pracy w makroregionie łódzkim*, red. S. Borkowska, P. Bohdziewicz, Łódź 1994. Z programów tych realizowany był tylko program „Łódzka Wełna”, pozostałe były przedmiotem licznych dyskusji i rozważań, natomiast nie zostały zrealizowane w sposób systematyczny i kompleksowy, zob. T. Markowski, D. Stawasz, *Łódź i region – przyczyny upadku i rozwoju*, [w:] *Przemiany polskiej przestrzeni*, „Studia Regionalne i Lokalne” 19(52), red. G. Gorzelak, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1997, s. 191.

¹⁵ Prace koncepcyjne i redakcyjne nad Programem Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego wykonali: S. Krajewski, A. Bienkowski, A. Bogus, B. Grabowski oraz W. Milczarek. Zadanie przygotowania programu restrukturyzacji regionu zostało nałożone na Pełnomocnika do Spraw Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego w powołującej go Uchwale Rady Ministrów nr 19/93 z dnia 1 marca 1993 r.

W Programie Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego sformułowano cztery podstawowe cele przekształceń:

- wzrost poziomu aktywności gospodarczej i zmiana jej struktury,
- restrukturyzacja istniejących przedsiębiorstw państwowych,
- aktywizacja zasobów rynku pracy oraz przebudowa rynku pracy pod kątem jego uelastycznienia,
- wzrost stopnia czystości i ochrony środowiska naturalnego.

Jednym z celów realizacyjnych w ramach programu restrukturyzacji stała się dywersyfikacja istniejącej gospodarki, a przede wszystkim przemysłu, który – jak należy się tego spodziewać – nadal będzie głównym ogniwem gospodarki regionu ze względu na dotychczasową skalę uprzemysłowienia i istniejące tradycje. Dywersyfikacji nie potraktowano dogmatycznie, wychodząc z założenia, iż w ostatecznym rachunku o kierunku rozwoju decydować powinien zawsze rynek i rachunek efektywności podejmowanych przedsięwzięć. Tym niemniej konieczność zmniejszenia udziału przemysłu lekkiego w regionie wydała się bezsporna, gdyż właśnie jego wysoka koncentracja może być jedną z podstawowych przyczyn stosunkowo niższego poziomu życia mieszkańców województwa. Obserwuje się bowiem na całym świecie, że przemysł lekki, w tym głównie włókienniczy i odzieżowy, charakteryzuje się niższymi od przeciętnych poziomami rentowności i płac. Dążenie do zróżnicowania gałęziowej struktury przemysłu oparło się na preferowaniu następujących branż przemysłu: spożywczego, chemicznego i farmaceutycznego, materiałów budowlanych, metalowego i precyzyjnego, wytwarzającego urządzenia dla ochrony środowiska, techniki medycznej, elektronicznego, odzieżowego oraz opakowań.

Równoległe z dywersyfikacją przemysłu założono działania na rzecz przebudowy struktury gospodarczej poprzez powstawanie nowych elementów w usługach (handlu, transporcie i komunikacji, działalności targowo-wystawienniczej, filmowej i innych). Celem tak nakreślonej przebudowy gospodarczej regionu miała być taka zmiana jego struktury gospodarczej, która zwiększy rolę dziedzin, dających możliwość wzrostu dochodów ludzi tam działających.

Program Restrukturyzacji Regionu Łódzkiego miał charakter roszczeniowy, wskazując przede wszystkim na skalę opóźnień z zakresu infrastruktury społecznej i technicznej oraz elementy infrastruktury wymagające szybkiej modernizacji. Ukierunkowany został na pozyskanie środków, które w rzeczywistości nie napłynęły w pożądaną skalę, przez co nie mógł być w pełni realizowany. Trzeba podkreślić, że mimo zastrzeżeń był on jednak ważnym dokumentem wskazującym kierunki i sposoby rozwiązań podstawowych problemów regionu.

Sytuacja na rynku pracy województwa łódzkiego skłoniła administrację państwową do podjęcia działań zaradczych. W 1991 r. województwo zaliczone zostało do obszarów o szczególnym zagrożeniu wysokim bezrobociem

strukturalnym¹⁶. W odniesieniu do tych rejonów stosowane były pewne preferencje i instrumenty ekonomiczno-finansowe w celu ograniczania bezrobocia i jego skutków. Spowodowało to napłyńnięcie do województwa środków finansowych, kierowanych głównie na aktywne formy zwalczania bezrobocia, co w znacznej mierze przyczyniło się do jego ograniczenia.

Jednym z działań Rządu Polskiego zmierzających do modernizacji realizacji polityki regionalnej było utworzenie w 1993 r. Polskiej Agencji Rozwoju Regionalnego (PARR) jako fundacji Skarbu Państwa. Agencja ta ma za zadanie uczestniczenie zarówno w procesie udzielania bezpośredniego wsparcia na rzecz rozwoju regionalnego, jak też aktywne wspieranie upowszechniania standardów europejskich w tej dziedzinie. Najważniejszym obszarem działania PARR jest realizacja finansowanego przez Unię Europejską programu Phare-STRUDER¹⁷. Jego podstawowym celem była pomoc w procesie rekonwersji i rozwoju niektórych regionów Polski, przechodzących szczególnie dotkliwie trudności związane z restrukturyzacją gospodarki. Do regionów tych zaliczone zostało województwo łódzkie, w którym działa Łódzka Agencja Rozwoju Regionalnego. Szczegółowe cele programu zostały określone następująco¹⁸:

- wypracowanie narzędzi i podstawowych struktur rekonwersji gospodarczej regionów,
- mobilizowanie lokalnych zasobów do pobudzania nowych rodzajów działalności gospodarczej i tworzenia nowego zatrudnienia,
- zapewnienie wszechstronnej pomocy finansowej, szkoleniowej i doradczej dla tworzenia i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw,
- opracowanie – w oparciu o doświadczenia zdobyte w wytypowanych regionach – metodologii i technik przydatnych dla Rządu Polskiego przy realizacji polityki rozwoju regionalnego.

Mimo wielokrotnie stawianych postulatów, w regionie łódzkim nie został podpisany „Kontrakt dla Łodzi” (wzorem „Kontraktu dla Śląska”). Tym niemniej w Łodzi zostały utworzone inne fundusze, które spełniają podobną rolę:

- Fundusz Inwestycyjny Powszechnego Banku Gospodarczego, będący oryginalną inicjatywą władz wojewódzkich, zalecaną przez administrację państwową do wykorzystania w innych regionach kraju,

¹⁶ Uchwała Rady Ministrów z dnia 2 maja 1991 r. w sprawie wykazu gmin o szczególnym zagrożeniu wysokim bezrobociem strukturalnym. Wykreślenie województwa łódzkiego z wykazu gmin zagrożonych wysokim bezrobociem strukturalnym oraz zaliczenie do gmin zagrożonych strukturalną recesją i degradacją społeczną nastąpiło 1 lipca 1996 r.

¹⁷ Formalnie program zakończył działalność 31 grudnia 1996 r., przy czym realizacja niektórych projektów inwestycyjnych przeciągnęła się do roku 1997.

¹⁸ *Realizacja programu Phare-STRUDER. Efekty i wstępne wnioski*, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Warszawa 1997, s. 4.

- Regionalny Fundusz Inwestycyjny (w ramach programu STRUDER),
- Fundusz Pożyczkowy ze środków przeznaczonych na restrukturyzację województwa.

Środki finansowe pochodzące z różnych źródeł na pewno nie pokrywają w pełni zaopatrzenia na kapitał w regionie o takiej pozycji wyjściowej, jaką miało województwo łódzkie. Z pewnością jednak w pewnym zakresie przyczyniły się do złagodzenia najpoważniejszych problemów, w szczególności hamując tempo spadku popytu na pracę.

Nadzieje na poprawę sytuacji na rynku pracy województwa łódzkiego wiąże się z utworzeniem Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (ŁSSE), której projekt w kwietniu 1997 r. zatwierdziła Rada Ministrów. Obejmuje ona obszar 205 ha, ale będzie rozproszona w kilku miejscach. Jej wielkim atutem jest centralne położenie w kraju oraz bliskość planowanego skrzyżowania dwóch autostrad. Szacuje się, że znajdzie w niej zatrudnienie około dziesięciu tysięcy osób. Można mówić o dwóch podstawowych powodach utworzenia SSE w województwie łódzkim. Pierwszym jest nadzieja na zwiększenie aktywności gospodarczej i zmniejszenie ciągle wysokiego poziomu bezrobocia. Drugim – potrzeba zmian strukturalnych w gospodarce o monokulturowym charakterze, zdominowanej przez przemysł lekki. Z założenia zresztą w strefach nie powinny znaleźć się przedsiębiorstwa z tej gałęzi przemysłu, która przeważa w danym regionie, by nie wprowadzać dodatkowej konkurencji. W jej obszarze powinny znaleźć się więc dziedziny produkcji i usług będące nośnikami postępu technicznego, a więc przemysł elektroniczny, metalowy, przetwórczy, precyzyjny oraz związany z ochroną środowiska. Zakłada się przy tym pełne wykorzystanie istniejącego dużego zaplecza naukowo-badawczego. Strefa ma przyciągnąć inwestorów ulgami podatkowymi. Aby skorzystać z ulg i przywilejów ŁSSE, firmy muszą zatrudniać co najmniej 180 osób i zainwestować co najmniej 2,5 mln ECU.

2.3. Aktywność mieszkańców regionu łódzkiego

Czynnikiem, który na pewno wpłynął korzystnie na sytuację na rynku pracy regionu była aktywność jego mieszkańców. Upadek czy drastyczne ograniczenia produkcji i masowe zwolnienia pracowników przez wielkie firmy państwowe zostały w znacznej mierze zrekomensowane aktywnością mieszkańców tworzących tysiące małych firm. Ludzie, zmuszeni sytuacją ekonomiczną, podjęli na własną rękę próby działań dostosowawczych – sami zaczęli organizować sobie miejsca pracy. Specyfika regionu i względna łatwość organizowania spowodowała zainteresowanie tworzeniem małych prywatnych firm krawieckich, konfekcyjnych, dziewiarskich, bieliźniarskich i innych, mniej lub bardziej ściśle nawiązujących do tradycyjnych dziedzin

gospodarki województwa oraz firm spożywczych, medycznych i innych. Ich powstanie i rozwój był wynikiem decyzji indywidualnych, podejmowanych na własne ryzyko przedsiębiorców. Ich aktywność została skoncentrowana na działalnościach nie wymagających wysokich nakładów inwestycyjnych, wymagających za to inicjatywy, pewnej wiedzy o funkcjonowaniu rynku oraz zaangażowania i zdolności do elastyczności działania. Stworzone przez nich firmy działają często na pograniczu lub całkiem w szarej strefie, ale niezależnie od koloru strefy, dzięki nim rośnie w regionie kapitał, co pozwala na oczekiwanie jego dalszego rozwoju. Trzeba tu wspomnieć o fenomenie, jakim jest powstanie w regionie łódzkim największych bazarów handlu wyrobami przemysłu tekstylnego w Europie Środkowo-Wschodniej (Głuchów–Tuszyn–Rzgów). O ich lokalizacji zdecydowało przede wszystkim położenie przy trasie szybkiego ruchu łączącej Łódź z południem Polski. Szacuje się, iż targowiska te dają bezpośrednio i pośrednio pracę ponad stu tysiącom osób. W granicach województwa łódzkiego położone jest tylko targowisko w Rzgowie, ale w rzeczywistości we wszystkich największy udział wśród sprzedających mają mieszkańcy województwa łódzkiego¹⁹. Bazary te rozwijają się nadal. Uważa się, iż ten rodzaj aktywności mieszkańców regionu łódzkiego jest z jednej strony jedną z przyczyn pozytywnych zmian gospodarczych obserwowanych w województwie w ostatnich latach, a z drugiej – podstawą do podnoszenia dochodów znacznej części ludności²⁰.

Rodzaje działalności podejmowane przez dynamicznie rozwijające się małe i średnie firmy w regionie łódzkim nie wpływają, jak dotychczas, na istotną zmianę przedmiotowej struktury gospodarki województwa. Należy jednak zwrócić uwagę, iż podejmują działalność o stosunkowo niskiej kapitałochłonności i wysokiej pracochłonności, dają miejsce pracy dziesiątkom tysięcy mieszkańców. Zjawisko to w znacznym stopniu wpłynęło na równowagę sytuacji na rynku pracy regionów.

Przy stosunkowo dużej aktywności mieszkańców regionu musi pewne zaniepokojenie budzić fakt słabnącej dynamiki tworzenia małych firm oraz stałe zmniejszanie się liczby pracodawców i pracujących na własny rachunek (tab. 1 i 3). Wadą się, iż na szczególną trudność realizacji napotka właśnie część programu restrukturyzacji obejmująca rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Główną przeszkodę można upatrywać w mentalności znacznej części mieszkańców regionu, pracujących wcześniej głównie w przemyśle, w którym dominowały przedsiębiorstwa duże. Tradycją było planowanie

¹⁹ Wskaźnik udziału mieszkańców województwa łódzkiego wśród sprzedających na targowisku w Tuszynie (województwo piotrkowskie) szacuje się na 76,5%. Badania przeprowadzone na targowiskach tuszyńskich w latach 1994 i 1995 wykazały, że poprzez produkcję, działalność handlową i usługową jest z nimi związanych na trwałe blisko sto tysięcy osób, P. Zaręba, *Wpływ targowisk tuszyńskich na rynek pracy*, „Rynek Pracy” 1996, nr 9, s. 88.

²⁰ T. Markowski, D. Stawasz, *Łódź i region...*, s. 198–199.

przyszłości zawodowej w jednym przedsiębiorstwie, a normalną karierą zawodową była praca najemna. W tej sytuacji niezwykle potrzebne jest zbudowanie regionalnego układu wspierania tworzenia i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw.

Znaczna część miejsc pracy powstałych w latach dziewięćdziesiątych w województwie łódzkim utworzona została w firmach małych, często jednoosobowych, i średnich, zatrudniających niewielką liczbę osób. Doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych wskazują, że firmy takie są w największym stopniu narażone na wahania koniunkturalne, nieodporne na zmienność zjawisk w otoczeniu rynkowym i niezdolne do głębszych procesów dostosowawczych, a więc do przetrwania w długim okresie. Stąd bierze się niestabilność generowanych przez nie miejsc pracy. Znaczna część łódzkich małych i średnich przedsiębiorstw związana jest z produkcją i handlem konfekcją, której odbiorcami są cudzoziemcy. Cudzoziemcy zgłaszają znaczącą część popytu na produkty oferowane w centrum handlowym Tuszyn-Rzgów-Głuchów, na który dostarcza produkty znaczna liczba firm łódzkich. Los tego targowiska, jak i małych i średnich przedsiębiorstw produkujących oferowane tam towary, jest silnie związany z relacjami cen w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Obserwowane już stopniowe wyrównywanie się tych cen w krótszym lub dłuższym czasie może doprowadzić do spadku popytu na towary, a następnie bankructwa części małych i średnich przedsiębiorstw i w konsekwencji likwidacji kilkudziesięciu (kilkuset?) tysięcy miejsc pracy. Jest to scenariusz prawdopodobny, wzmacniany przez spodziewane przyszłe zmiany systemów handlu hurtowego odzieżą w kraju. Dodatkowym zagrożeniem małych firm regionu łódzkiego jest dwojakiego rodzaju konkurencja. Jej pierwszy typ to konkurencja kosztowa, grożąca ze strony producentów krajów Europy Środkowo-Wschodniej i (zwłaszcza) Dalekiego Wschodu. Koszty pracy w Polsce są już wysokie, a w przyszłości mogą stać się jeszcze wyższe. Drugi typ to konkurencja jakości produktów oferowanych przez producentów krajów wysoko rozwiniętych należących do Unii Europejskiej. Konfrontacja jakości może wypaść na niekorzyść łódzkich małych firm.

3. DETERMINANTY WZROSTU POPYTU NA PRACĘ W REGIONIE ŁÓDZKIM

Sytuacja na rynku pracy w regionie łódzkim, gdzie w końcu 1997 r. zarejestrowanych było 51,2 tys. bezrobotnych²¹, wymaga dalszego wzrostu popytu na pracę. By miał on miejsce w rzeczywistości niezbędne jest równoległe wystąpienie następujących okoliczności:

²¹ Dane WUP w Łodzi.

- dalsza poprawa makroekonomicznej koniunktury gospodarczej,
- napływ kapitału krajowego i zagranicznego, zwłaszcza do sektora dużych przedsiębiorstw, co wymaga kontynuacji prac nad promocją regionu,
- stworzenie regionalnego układu wspierania tworzenia i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw.

Doświadczenia lat dziewięćdziesiątych pokazały wyraźnie, iż region ma olbrzymie potencjalne możliwości rozwoju. Niezależnie od historycznie ukształtowanych zaniedbań w wielu dziedzinach, zarówno ludzie jak i instytucje wykazały zdolność do dostosowań, jakie nie wystąpiły w wielu innych regionach Polski. Stwarza to poważne podstawy do oczekiwania w przyszłości wzrostu popytu na pracę.

Elżbieta Kryńska

DETERMINANTS OF DEMAND FOR LABOUR IN THE ŁÓDŹ ADMINISTRATIVE PROVINCE IN THE 1990S

The author analyses determinants of demand for labour in a chosen region on the basis of studies of demand for labour in a region of high unemployment (the Łódź Administrative Province). The analysis includes macroeconomic, regional and microeconomic aspects, with factors determining demand for labour being divided into: institutional factors and inhabitants' business activity.